

▣ Ylirajainen lehdistö: Viipurin
1800-luvun alun saksankieliset lehdet
kirjallisen kulttuurin välittäjinä

—

Heidi Hakkarainen

T

—

ässä artikkelissa tutkin Viipurissa ilmestyneitä saksankielisiä lehtiä *Wiburgs Mancherley* (1821) ja *Wiburgs Wochenblatt* (1823–1832). Niissä julkaistiin erilaisten asiatekstiä ja uutisten lisäksi myös jatkokertomuksia, runoja ja muita kaunokirjallisia tekstejä, jotka syntyivät paikallisesti tai kulkeutuivat Vanhan Suomen alueelle etenkin Keski-Euroopan saksankielisestä lehdistöstä. Kirjallisuudentutkimuksessa on tuotu jo pitkään esiin varhaisen sanomalehdistön merkittävä rooli kirjallisen kulttuurin välittäjänä (Paloposki 2007, 103; Grönstrand 2008; Launis 2013, 169–170). Siinä missä Suomen ja Skandinavian väliset kirjalliset yhteydet ja verkostot ovat olleet kiinnostuksen kohteena jo pidemmän aikaa niin kirjallisuudentutkimuksen kuin myös historiantutkimuksen piirissä (esim. Pollari et al. 2015; Launis 2013; Grönstrand 2008; Sarjala 2020), Viipurin saksankielisten lehtien merkitys kirjallisen kulttuurin välittäjinä on jäänyt vähemmälle huomiolle.

Tarkastelen lehtien roolia kirjallisuuden foorumina aikakaudella, jolloin Venäjälle kuulunut Vanha Suomi oli tullut osaksi Suomen suuriruhtinaskuntaa, mutta sen kirjallinen kulttuuri oli edelleen vahvasti saksankielistä. Vaikka monikielisen Viipurin 1820-luvulla ja 1830-luvun alussa ilmestyneet saksankieliset lehdet ovat Suomen varhaisimpia kausittain ilmestyneitä lehtijulkaisuja,¹ niitä on tutkittu suhteellisen vähän, ja aikaisempi tutkimus on suhtautunut niiden merkitykseen väheksyvästi sillä perusteella, että lehdet lainasivat suurimman osan sisällöstään muista lehdistä. Lehtien kohdalla on usein tuotu esiin se, että niissä ei ollut kunnollisia ulkomaan uutisia ja toimituksellinen työ perustui pitkälti tekstien saksimiseen muista lehdistä (Koskull 1954, 104; Tommila 1988, 267). Kuitenkin tekstien uudelleenkäyttö oli tyypillistä 1800-luvun lehdistölle niin Suomessa kuin kansainvälisesti. Juuri materiaalin kierrättäminen teki Viipurin saksankielisistä lehdistä paitsi paikallisia, myös ylijarjaisia kytkien ne osaksi laajempaa saksalaisen kulttuuripiirin vaikutuskenttää.

Tekstien lainaaminen ja kierrättäminen ilman viitteitä olikin tyypillistä Viipurin lehdille. Esimerkiksi *Wiburgs Mancherley* julkaisi 1.2.1821 alun perin Yhdysvalloissa *The Pennsylvania Gazette* -lehdessä vuonna 1752 ilmestyneen kuvauksen Benjamin Franklinin kuuluisasta kokeesta, jolla leijasta saadaan aikaan ukkosenjohdin. Tämä oli yksi monista teksteistä, jotka kiersivät eri muodoissa lehdestä toiseen menettäen usein matkan varrella viitteet syntypaikkaansa ja alkuperäiseen kirjoittajaan (vrt. Rantala et al. 2019). Journalistiset käytännöt, joissa tekstejä lainattiin runsaasti muista lehdistä, mahdollistivat myös kaunokirjallisten tekstien liikkeen yli rajojen. Viipurin molemmissa saksankielisissä lehdissä ilmestyikin kaunokirjallisia tekstejä, kuten runoja ja jatkokertomuksia, joista jotkut olivat paikallisia ja jotkut lainattu tai käännetty muista painotuotteista. Tunnetuin paikallinen kirjoittaja oli Viipurissa 1800-luvun alkupuolella vaikuttanut Jaakko Juteini (Jacob Judén, 1781–1855).²

1800-luku oli kansallisvaltioiden, kansalliskielten ja kansallisten kirjallisuustraditioiden syntyäikää, ja Juteinin tuotantoa onkin käsitelty ennen kaik-

kea osana suomen kielen ja suomenkielisen kirjallisuuden kehitystä vuosisadan alkupuolella (ks. Huhtala 2009; Koskivirta 2016). Tässä artikkelissa tarkastelen Juteinin vuonna 1824 *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä suomeksi julkaistuja runoja saksalaisen lehdistön kontekstissa. Pyrin ymmärtämään sitä, miten uudet paikalliset ruohonjuuritason kirjalliset kokeilut syntyivät osana laajempaa yllirajaista tekstien ja kirjalliseen elämään liittyvien käytänteiden verkostoa. Romantiikan vaikutteet näkyivät paitsi Juteinin runoissa, myös siinä, miten niiden julkaisua perusteltiin lukijoille. Kansankielisen runouden nousun lisäksi naisten läpimurto kirjallisen kulttuurin lukijoiksi ja tuottajiksi oli osa romantiikan aikakauden kulttuurista murrosta (Becker-Cantarino 2000, 11, 27–45), joka näkyi myös Viipurissa. Saksankielisessä lehdistössä kiertäneet naisten kirjoittamat tai naisten asemaa ja koulutusta käsitelleet tekstit toivat kansainväliset keskustelut naisen asemasta myös pieniin paikallisiin lehtiin. Viipurissa ne nivoutuivat erityiseen paikalliseen kontekstiin, jossa tyttöjen koulutus oli yleisempää kuin muualla Suomessa ja jossa naiset vaikuttivat aktiivisesti kauppiaiden verkostossa ja kaupungin elinkeinoelämässä (Leinonen-Kaukiainen 2014, 309–311; Ijäs 2018, 89–107).

Tutkimustani jäsentää yllirajaisuuden näkökulma ja siihen sisältyvä metodologisen nationalismin kritiikki, joka korostaa sitä, miten nykyisen kirjallisuuskentän lisäksi myös kirjallisuuden historia ja menneisyys laajemmin moninaisine ilmiöineen ovat vaikeasti palautettavissa pelkästään kansalliseen kontekstiin. Viipurin alue on ollut erilaisten kansallisten intressien ja kansallisesti orientoituneen historiankirjoituksen kohde etenkin 1900-luvun aikana, mutta alueena sen menneisyyttä ovat leimanneet vahvasti monikulttuurisuus ja kansalliset rajat ylittävät ilmiöt ja vaikutteet (esim. Schweizer 1993, 9–10; vrt. Ruuth 1908). Näin ollen yllirajaisuuden tai transnationaalisuuden jäsentämä näkökulma ei ota kansallisvaltiota luonnollisena tai annettuna, vaan kysyy miten ja millaisin kytkösin kirjallisuus syntyy ja toimii maailmassa eri aikoina (Pollari et al. 2015, 3–8). 1800-luvun alun lehdistön tutkiminen tuo esiin kansallisuuden ylittäviä kytköksiä ja virikkeitä, mutta myös paikallisia erityispiirteitä ja identiteettejä.

Menetelmällisesti tämä artikkeli hyödyntää Suomen Kansalliskirjaston digitaalisiin aineistoihin kuuluvia *Wiburgs Mancherley* ja *Wiburgs Wochenblatt* -lehtiä. *Wiburgs Mancherley* ilmestyi 12 kertaa vuonna 1821 ja sen numerot sisälsivät 28–36 sivua. *Wiburgs Wochenblatt* ilmestyi viikoittain lauantaisin kymmenen vuoden ajan kattaen 522 numeroa, joissa oli kussakin ilmoitusosioineen noin neljä sivua. Kaunokirjallisten tekstien osuus vaihteli lehden eri numeroissa, pääsääntöisesti niitä oli joka numerossa korkeintaan pari kappaletta. Verrattuna kuitenkin esimerkiksi Pietarissa ilmestyneeseen *St. Petersburgische Zeitung* -sanomalehteen, joka julkaisi pääasiassa asiatekstejä, Viipurin lehdissä ilmestyi tasaiseen tahtiin myös kaunokirjallisia tekstejä.³

Kansallisten lehdistö- ja kirjakokoelmien digitoiminen on tehnyt mahdolliseksi jäljittää yhä tarkemmin tekstien esiintymistä ja liikettä yli kansallisten

rajojen, ja viime vuosina laajat kirjallisuudentutkimuksen kansainväliset yhteistyöhankkeet ovat kartoittaneet 1800-luvun kirjallisuuden yllirajaisia kytköksiä ja verkostoja suurten aineistojen avulla (ks. Parente-Čapková 2017). Vaikka Viipurin 1800-luvun alun lehdet ovat saatavilla digitaalisessa muodossa, niiden painoasu ja monikielisyys – eli saksan ja ruotsin, osin myös venäjän ja Juteinin runojen tapauksessa suomen kielen käyttäminen rinnakkain – tekee aineiston optisen tekstintunnistamisen (OCR) haastavaksi, mikä syö esimerkiksi sanahakujen luotettavuutta. Näin ollen tämä artikkeli perustuu lehtien kontekstualisoivaan lähilukuun ja laadulliseen analyysiin. Olen käynyt läpi molempien lehtien kaikki kuvamuotoon skannatut vuosikerrat, ja analysoin niiden sisältöjä suhteessa toisiinsa sekä muuhun aikalaiskirjallisuuteen, mutta hyödynnän myös sanahakuja OCR-tekstiin jäljittäessäni Viipurissa julkaistujen tekstien esiintymistä muualla Suomessa ja saksankielisessä Keski-Euroopassa.

Viipurin lehdet osana 1800-luvun alun saksankielistä lehdistöä

Oman vakiintuneen, kirjoja painaneen ja välittäneen kirjapainon myötä Viipurista kehittyi 1800-luvun alussa varhainen kirjallisen kulttuurin keskus, jolla oli pitkästäään vahvat yhteydet saksalaiseen kulttuuripiiriin ja voimistuva asema itäisen Suomen kirjamarkkinoilla (ks. Hakapää 2008, 184). Vanha Suomi (1710–1811), jonka Ruotsi oli menettänyt suuressa Pohjan sodassa ja hattujen sodassa Venäjälle, liitettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan 1812, mutta se säilyi raja-alueena, jota leimasi kielten ja kulttuurien sekoittuminen. Venäjän lisäksi Viipurille oli leimallista saksalainen kulttuurivaikutus. Vuonna 1812 Viipurissa on laskettu olleen n. 3000 asukasta, jotka edustivat useita kieliryhmiä. Suomenkielisiä oli noin 44% väestöstä, venäjänkielisiä 29%, ruotsinkielisiä 14% ja saksankielisiä 13% (Koskull 1954, 100; Ruuth 1908, 797–803). Neljän pääryhmän lisäksi kaupungissa puhuttiin todennäköisesti myös muita kieliä, kuten romania ja jiddishiä (ks. Granqvist 2012, 277; Ekholm, Muir & Silvennoinen 2019, 43–44). Vaikka saksalainen väestönosa oli vähemmistössä, se hallitsi kaupungin hallintoa, koulutusjärjestelmää sekä elinkeino- ja kulttuurielämää, jotka toimivat saksan kielellä. Kuitenkin liittyminen Suomen suuriruhtinaskuntaan merkitsi murrosaikaa, jolloin saksan kielen asema vähitellen pieneni hallinto- ja koulutuskielenä samalla kun ruotsin kielen asema vahvistui ja ruotsinkielisen sivistyneistön rooli kaupungin kulttuurielämässä tuli entistä tärkeämmäksi. Toisaalta myös kasvava fennomania näkyi kaupungissa etenkin 1830- ja 1840-luvuilta eteenpäin.⁴

Wiburgs Mancherley - ja *Wiburgs Wochenblatt* -lehtien kustantaja oli Anders Cederwallerin (1774–1837) kirjapaino, joka aloitti toimintansa Viipurissa vuonna 1815. Kirjapaino kehitti Viipuria itäisen Suomen kirjallisen kulttuurin keskuksena. Se painoi hallinnon ja viranomaisten tiedonantoja, mutta myös sanomalehtiä ja kirjallisuutta, kuten käännöskirjallisuutta, valistusoppaita sekä

lastenkirjoja, satuja, aapisia ja sanakirjoja (Hirn 1973, 223–246; Hakapää 2008, 184).

Lehtien toimittajista on säilynyt vain vähän tietoa. *Wiburgs Mancherleyn* päätoimittajana pidetään berliiniläissyntyistä Carl Josef de Belliä (1744–1830), joka alkoi toimittaa lehteä sotilasuransa jälkeen (Koskull 1954, 101). *Wiburgs Mancherley*, jonka alaotsikko oli ”hyödyksi ja huviksi” (*Zum Nutzen und Vergnügen*), noudatti saksalaista valistusajan *Intelligenzblatt* -julkaisun esikuvaa, jossa sanomalehtiuutisen sijaan keskeistä oli hyödyllisen informaation levittäminen (ks. Böning 2001, 80; vrt. Schweitzer 1993, 67; Koskull 1954, 105). Toisaalta lehti oli sidoksissa saksankieliseen Keski-Eurooppaan ja rakensi erilaisilla kirjallisilla sitaateilla, vitseillä ja anekdooteilla oppinutta yhteisöllisyyttä sekä saksalaista kulttuurista identiteettiä, joka 1800-luvun alussa alkoi rakentua juuri kielen ja kirjallisuuden varaan ennen Saksan alueen pikkuvaltioiden poliittista yhdistymistä vuonna 1871.

Wiburgs Wochenblatt taas profiloitui alusta alkaen uuden toimittajansa Dietrich Andreas Mangeluksen (1783–1832) johdolla uutisia ja poliittisia tapahtumia välittävänä sanomalehtenä (Ueber die Zeitungen WW 4.1.1823), mutta myös se kytkeytyi saksalaiseen kulttuuripiiriin paitsi uutisten myös muiden tekstien avulla, joissa ilmeni saksalaisen identiteetin ja yhteisön rakentaminen. Lehteä toimittanut baltiansaksalaissyntyinen Mangelus toimi päätyökseen Viipurin lukion yliopettajana (Schweizer 1993, 63; Akiander 1866, 338; Koskull 1954, 107). Sanomalehtien ja aikakausjulkaisujen toimittaminen opetustyön ohella oli tyyppillistä 1800-luvun alussa, jolloin kielitaitoiset oppineet ja näiden verkostot vaikuttivat lehdistössä vahvasti ennen kuin journalismi ammattimaistui vuosisadan toisella puoliskolla. Saksankielisessä lehdistössä varsinkin lukioiden opettajien määrä oli erityisen suuri 1800-luvun alussa (Requate 1995, 117–157).

Wiburgs Wochenblatt seurasi Pietarin *St. Petersburgische Zeitungia* paitsi rakenteensa, myös sisältönsä puolesta, mikä oli painolupahakemuksessa erikseen mainittu ja näin ehto Viipurin omalle lehdelle. Jo hakiessaan loppuvuodesta 1821 lupaa viikkojulkaisulle Cederwaller eritteli sen sisältävän ilmoitusten ja tiedonantojen lisäksi uutisia Pietarin lehdistä (Koskull 1954, 106, 108–109). *St. Petersburgische Zeitung* oli alun perin oppineiden lehti, joka syntyi sidoksissa Pietarin tiedeakatemiaan, mutta muuttui suomalaissyntyisen ja myöhemmin myös romantiikkaa edustaneista runoistaan tunnetun Alexander Wulffertin johdolla 1820-luvulla sanomalehdeksi, joka käytti ulkomaisia lehtiä lähteenään sensuurin puitteissa (Eichhorn 1902, 144–145).

Autonomian ajan ensimmäiset vuodet merkitsivät venäläisen sensuurijärjestelmän soveltamista Vanha Suomen alueen lisäksi myös muualla maassa. Keisari Nikolai I:n astuttua valtaan uusi sensuuriasetus vuodelta 1829 vaati kaikkien julkaistavien käsikirjoitusten ennakkotarkistusta (esim. Sarjala 2020, 10; Mäkinen 2007, 93). Sensuurin kiristyminen näkyi kenties tunnetuimmin Jaakko Juteinin kirjan *Anteckningar af Tankar uti Varianta Ämnen* (1827) polttamisessa kirjaroviolla Viipurissa vuonna 1829, minkä jälkeen sensuuria jopa

kommentoitiin kaupungin sanomalehdessä (WW 17.7.1830). Vaikka niitä toimittuksellisia prosesseja, jotka johtivat lehtien sisältöjen valikointiin, on hankala selvittää, avaavat julkaistavaksi valitut tekstit kuitenkin näkymän Viipurin saksankielentaitoisen lukijakunnan maailmaan ja sen yhteyksiin Keski-Euroopan kirjalliseen kulttuuriin.

Romantiikan vaikutteet 1820-luvun Viipurissa

Vaikka *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä uutisten välittäminen ja toisaalta paikallislisäilmoitusten julkaiseminen oli keskeistä, se julkaisi myös monenlaista kaukokirjallista materiaalia, jossa näkyivät voimakkaasti romantiikan kirjalliset vaikutteet. Runoissa ja pienissä kertomuksissa nousivat usein esiin luonnon ja kuoleman teemat kuten runossa ”Der Nachtwandler” (WW 27.1.1827) tai faabelissa ”Die goldene Zeit” (WW 22.10.1825). Lehti myös antaa kuvan siitä, millaisia kirjoja mainostettiin lukijoille Cederwallerin kirjapainon kautta. Goethen, Schillerin, Lessingin ja Herderin rinnalla myös August von Koezebuen (1761–1819) näytelmät olivat hyvin suosittuja ja niitä myös esitettiin kaupungissa paljon (vrt. Mäkinen 2007, 93). Myös saksankielinen käännöskirjallisuus oli suosittua ja tietyt nimekkeet, kuten George Byronin nimissä tuohon aikaan mainostettu *Vamppyyri*⁵ toistuivat ilmoituksissa, joissa mainostettiin myös ruotsinkielistä pohjoismaista kirjallisuutta sekä Anders Johan Sjögrenin ja Anders Johan Hippingin Suomea ja suomen kieltä käsitteleviä tutkimuksia (WW 26.6.1823; WW 18.6.1825; WW 24.11.1827; WW 13.9.1828).

Lisäksi teatterilla oli tärkeä merkitys Viipurin kulttuurielämässä, ja saksalaisten teatteriryhmien suosio jatkui 1800-luvun jälkipuoliskolle saakka (esim. Schweitzer 1993, 67; Wolff 2014, 361). Erityisesti A.J. Schultzin teatteriseurue, joka vieraili kaupungissa 1820-luvulla, toi romantiikan ajan uutuusnäytelmiä kaupunkiin (Paavolainen 2016b, 68). Schultz mainosti itse ohjelmistoaan *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä (WW 12.11.1825; WW 22.3.1828; WW 7.6.1828). Suosittujen huvinäytelmien ja kevyiden operettien lisäksi lehdessä mainostettiin usein romanttisia draamoja ja tragedioita, joissa näkyivät historialliset aiheet ja kiinnostus menneisyyteen. Esimerkiksi saksalaisen Johanna von Weisenthurnin (1773–1847) historiallista näytelmää *Johann, Herzog von Finnland* (1817) esitettiin Viipurissa useaan otteeseen 1820-luvulla (esim. WW 20.11.1824; Weisenthurn 2013 [1817]).

Romantiikan ajan aatevirtaukset ja vaikutteet näkyivät niin Turun romantiikassa 1810- ja 1820-luvuilla (Sarjala 2020) kuin Viipurin kirjallisessa kulttuurissa. Viipurin romantiikaksi kutsuttu liike on perinteisesti sijoitettu noin vuosiin 1805–1814, ja sen on katsottu hajonneen 1820-luvulle tultaessa. Viipurin romantiikan keskuksena pidetään vuonna 1805 perustettua Viipurin lukiota, joka toimi Tarton yliopiston alaisuudessa (Hirn 1959, 2–3; vrt. Koskivirta 2018, 210–213). Lukion opettajat, kuten Ludwig Purgold, August Wilhelm Tappe ja

Sanomalehdistö kytkeytyi 1800-luvun alkupuolella rakenteilla olevien kansallisvaltioiden syntyyn ja modernisoituvien kansalaisyhteiskuntien uusien instituutioiden ja yhteiskunnallisten rakenteiden luomiseen.

August Thieme, jotka siirtyivät saksankielisestä Keski-Euroopasta ja Baltiasta opettamaan Viipuriin, toivat vaikutteita ja henkilökohtaisia kytköksiä Saksan yliopistoihin ja aatevirtauksiin, kuten saksalaiseen filantropiaan, idealismiin ja romantiikkaan. Saksalaisten oppineiden parissa nousi kiinnostusta Suomen luontoon, historiaan ja kieleen (Hirn 1959; Schweitzer 1993, 54–55; Knapas 2013, 442–446; Paavolainen 2016a; Koskivirta 2018).

Jo August Thiemen eepinen runoelma *Finnland* (1808) ilmensi kiinnostusta Suomen luontoon ja kieleen, samoin kuin Thiemen *Ruthenia, St. Petersburgische Monatschrift* -lehdessä julkaistava tutkielma ”Mytologie der alten Finnen”. Myöhemmin 1830- ja 1840-luvuilta alkaen saksalaisvaikutteinen Viipurin romantiikka antoi virikkeitä nousevalle kansallisherätykselle. Samalla kun saksan kielen asema heikkeni kouluopetuksessa ja hallinnollisessa elämässä ruotsin kielen tieltä, Viipurista muodostui yksi varhainen fennomaniain keskus, ja romantiikan vaikutteet näkyivät edelleen Viipurin saksankielisen lukion opettajien kansallisromanttisessa suuntautumisessa (Koskivirta 2016, 132–134). Myös *Wiburgs Wochenblatt* -lehteä toimittanut Dietrich Andreas Mangelus kuului lukion opettajakuntaan, mikä kytki hänet Viipurin romantiikan ja laajemmin kirjallisen kulttuurin keskeiseen instituutioon.

Toisaalta Viipurin 1820- ja 1830-lukujen kirjalliseen elämään vaikutti suuresti Turusta kaupunkiin muuttaneen Anders Cederwallerin kirjapainon perustaminen ja hänen yhteistyönsä paitsi Mangeluksen myös Jaakko Juteinin kanssa. Cederwaller ja Juteini olivat molemmat aikaisemmin olleet yhteyksissä Turun akatemiaan ja toivat vaikutteita Turussa vaikuttaneista kirjallisista suuntauksista ja kiinnostuksen kohteista. Henrik Gabriel Porthanin (1739–1804) ja Frans Michael Franzénin (1794–1846) vaikutteet nousevaan opiskelijasukupolveen sekä toisaalta romantiikan kansainväliset virikkeet Lounais-Suomeen Ruotsista johtivat Turun romantiikaksi kutsutun liikkeen syntyyn Turun akatemian opiskelijoiden piirissä 1810- ja 1820-luvuilla (Sarjala 2020, 11–13). Kuitenkin aikaisemmin on pidetty vaikeana todentaa Turun ja Viipurin romantiikan välisiä yhteyksiä (Hirn 1959, 14; Sarjala 2020, 226).

Wiburgs Wochenblatt antaa viitteitä Viipurin kytköksistä niin Turkuun kuin myös muualle Suomeen ja Eurooppaan. Se kuvastaa kansainvälisten romantiikan vaikutteiden jatkumoa ja leviämistä 1820-luvulla, mikä osaltaan loi siltaa saksalaishenkisen Viipurin romantiikan ja suomenkielisen kansallisherätyksen välillä. Tärkeä välittäjähahmo Viipurin ja Turun välillä oli Jaakko Juteini. Opiskeltuaan Turun akatemiassa Juteini toimi kotiopettajana eri puolella Suomea, kunnes sai viran Viipurin maistraatin sihteerinä. Tämän jälkeen hän julkaisi Cederwallerin kustantamana virkatyönsä ohella lastenkirjallisuutta, runoja, sananlaskuja ja kertomuksia. Juteini tunnetaan etenkin valistushenkisestä tuotannostaan, kuten ”Laulu Suomelle / Arvon mekin ansaitsemme”, mutta hän oli monipuolinen kirjoittaja, joka sai vaikutteita myös romantiikasta. Omien runojensa julkaisun lisäksi Juteini käänsi Ruotsin romantiikan keskeisen vaikuttajan Erik Gustav Geijerin (1783–1847) runon lehteen saksaksi vuonna 1829 otsikolla ”Das Erwachen” (WW 30.5.1829; Koskull 1954, 111; ks myös Sarjala 2020, 13). Myöhemmin Juteini tuki nousevaa kansallisromantiikkaa ja toimi aktiivisesti Viipurin Suomalaisessa Kirjallisuusseurassa (ks. Huhtala 2009; Koskivirta 2016).

Samaan aikaan kun *Wiburgs Wochenblatt* julkaisi Juteinin runoja liitteessään, se seurasi ulkomaanuutisten osiossa etenkin Kreikan vapaussodan (1821–1829) tapahtumia ja lordi Byronin (1788–1824) osallistumista sotaan. Uushumanistinen kiinnostus Kreikkaa kohtaan yhdistyi näin Venäjän poliittisiin intresseihin Turkin alueella sekä vapaaehtoistaistelijaksi lähteneen englantilaisen romantiikan johtohahmon saamaan kansainväliseen julkisuuteen. Samassa numerossa, jossa uutisoitiin viiveellä mutta näyttävästi Byronin kuolemasta kymmenen päivän sairauden jälkeen, julkaistiin myös Juteinin runo ”Sairaan laulu”, jota seurasi seuraavassa numerossa ”Hauta-Piirroksia” ja ”Napoleon hauta” (WW 12.6.1824; WW 19.6.1824). Juteinin lehdessä julkaistut tekstit piirtyvätkin moninaisia kansainvälisiä viitekehyksiä vasten, ja verrattain hidas toimitusprosessi mahdollisesti jopa korosti sitä tapaa, jolla uutiset ja kaunokirjallisuus kommentoivat toisiaan.

Juteinin ensimmäinen runo ”Lähetyskirja heikummalle tytölle” ilmestyi *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä 28.2.1824 nimimerkillä J-i. Runon teemana oli kuolema, viattomuuden menetys ja nuoruuden turmeltuminen. Juteinin *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä julkaistuissa runoissa toistuvat teemat, kuten luonto, tunteet ja kuolema esiintyivät myös saksankielisissä runoissa sekä muissa lehden sisällöissä samaan aikaan (esim. ”Der arme Gottfried” WW 10.4.1824), mikä viittaa siihen, että suomenkieliset runot nivoutuivat jo olemassa olevaan saksankielisen kirjallisuuden kontekstiin ja tulivat tulkituksi sitä vasten. Tätä tukee myös se, miten suomen kielen käyttöä ja kansan kielen merkitystä pohjustettiin lukijoille.

Kun lehti aloitti Juteinin runojen julkaisun omissa liitteessään, toimitus perusteli päätöstä tekstissä, jossa se määritteli lukijakunnakseen Viipurin läänin saksankielisen väestön, joka oli tekstin mukaan pääosin myös suomenkie-

lentaitoista. Näin ollen lehti piti huomionarvoisena kiinnostusta maan kieleen (*Landes-Sprache*), ja korosti halua vaalia ”suomalaisen kirjallisuuden nousevia taimia” (*aufgehende Schösslinge der finnischen Litteratur*), jotka voivat kadota tai viivyttaa liikaa esiintuloaan (WW 28.2.1824). Varsinkin vanhempi tutkimus on korostanut suomen merkitystä Viipurin yleiskielenä, jota suurin osa kaupunkilaisista osasi puhua, koska se oli välttämätöntä esimerkiksi palvelijoiden ja käsityöläisten kanssa asioidessa (Ruuth 1908, 800). Vaikka suomen kielen taito ei tosiasiaa olisi ollut näin yleistä, romanttinen kiinnostus rahvaan kansankieleen oli osa kirjallisuuden ja kansakunnan rakentamisen pitkää prosessia (Pollari et al. 2015, 8–9). Toisaalta saksalaisen romanttisen *Bildung*-ajattelun ohjaamana suomenkielisellä kirjallisuudella nähtiin myös vahva didaktinen, kasvattava merkitys. Tämä näkyy hyvin siinä, miten vuonna 1824 Juteinin suomenkielistä kirjaa *Nimi-Päiwä eli Hywä elämä Hovissa* mainostettiin ruotsiksi kuvauksella ”ett didaktisk försök i Roman-form” (WW 10.4.1824). Suomenkieliset lapsille suunnatut opettavaiset kertomukset ja lastenkasvatusta käsittelevät tekstit olivatkin tärkeä osa Juteinin tuotantoa (esim. Huhtala 2009) ja ne nivoutuivat osaksi laajempaa moraalisia opetuksia ja kasvattavaa kirjallisuutta kattavaa kansainvälistä viitekehystä.

Naisten kirjoittaminen osana romantiikan ajan kirjallista kulttuuria

Wiburgs Wochenblatt ei vain tarjonnut alustaa uudelle suomenkieliselle kaunokirjallisuudelle, vaan se myös toi lukijoiden tietoon kirjallisuutta maailmalta ja julkaisi joitakin naisten kirjoittamia tai naisten asemaa käsitteleviä tekstejä. Yksi näkyvimmistä oli Emilie Lindenin jatkokertomus ”Erään matruunan nuoruudenvuosilta”⁶, joka ilmestyi lehdessä kuudessa osassa vuoden 1823 lopussa. Emilie Linden ei ollut paikallinen kirjoittaja, vaan pseudonyymi Karoline Grohelle, Badenissa asuneelle kirkkoherran vaimolle, joka eli miehensä kuoleman jälkeen leskenä poikansa kanssa ja julkaisi kertomuksia lehdissä (Schindel 1825, 127; Friedrichs 1981, 107, 186). Kertomus oli naispuolisen minäkertojan kuvaus rakastumisestaan nuorena tyttönä muukalaiseen, jota hän erehtyi pitämään prinssinä. Onneton rakkaus vaikutti mahdolltomalta säätyerojen takia, mutta sai lopulta onnellisen lopun väärinkäsitysten ratkettua. Vaikka kertomuksen juoni punoutui tunteellisen rakkauskertomuksen muotoon, Lindenin jatkokertomus esitti erilaisia huomiota ja väitteitä naisten asemasta ja koulutuksesta sekä tulevaisuuteen suuntautuvia toiveita eri säätyjen välisen epätasa-arvon ylittämistä. Näin se nivoutui osaksi laajempaa kansainvälistä ilmiötä, jossa kaunokirjoittaminen oli tapa keskustella naisen asemasta (Grönstrand 2008, 50). Otsikoimalla kertomuksen eräänlaiseksi muistelmaksi kirjoittaja saattoi liikkua eri aikatasoilla ja antaa tekstin kertojan ikään kuin katsoa taaksepäin menneisyyteen. Näin esimerkiksi rakastetun katseen kohtaaminen saattoi johdattaa ajattelemaan muutosta ja kehitystä naisten koulutuksessa:

Ainoastaan hänen todella ystävälliset silmänsä, jotka aina etsivät minun katsettani, saivat minut joskus hieman hämmentyneeksi ja pidättyvämmäksi kuin mitä minä yleensä olin. Koska hienojen herrojen kanssa älä vitsaile! Olin oppinut sen Bürgerin runoista. Me tuon ajan tytöt keräsimme yhteen viisautta ja siveysoppia omituisella tavalla! Siihen aikaan oli kasvatuksemme ja koulutuksemme jätetty sattuman varaan: Jalon La Rochen varhaisia kirjoituksia lukuun ottamatta en tiennyt mitään, mitä näistä asoista oli kirjoitettu. Meidän täytyi työskennellä aamusta iltaan, oppia lukemaan, kirjoittamaan, tekemään laskutoimitusta ja jos olimme oikein edistyneitä, hymisimme hieman ranskaa ja kilkuttelimme pianoa. Mutta hyvä äitiluonto oli antanut meille sisäistä vilkkautta, joka ajoi meidät saavuttamaan omilla voimillamme sen, mikä on kauniisti ja huolellisesti järjestetty tyttärillemme ja tyttärentytärillemme. (Linden WW 22.11. 1823)⁷

Aikaisemmin on korostettu Ruotsin ja Suomen kirjallisten piirien kytköksiä ja naiskirjoittajien verkostoja sekä niiden merkitystä romaanikirjallisuuden kehittymiselle Suomessa 1800-luvulla. Esimerkiksi Fredrika Bremer ja Fredrika Runeberg hyödynsivät 1800-luvun alkupuolella kansainvälisiä malleja, joissa kuvattiin naisen subjektiviteettia ja joissa minäkertoja, naispuolinen protagonist, toi lukijan naisellisen elämänpiirin sisään (Grönstrand 2008). Naiset myös usein julkaisivat tekstejään sanomalehdissä. Toisaalta naisten koulutuksen ja naisen aseman käsittely fiktion keinoin oli keskeinen osa 1800-luvun alun naiskirjoittajien tuotantoa niin Suomessa kuin myös kansainvälisesti (esim. Launis 2013, 179).

Myös Saksassa on korostettu naiskirjoittajien roolia modernin romaanimuodon kehityksessä, ja toisaalta tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota brittiläisen kirjallisuuden vaikutukseen saksankielisessä Euroopassa 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa. Esimerkiksi Lindenin jatkokertomuksessa mainittu Sophie La Roche (1730–1807) otti vaikutteita englantilaisesta viikkolehdistöstä perustaessaan 1780-luvulla tytöille suunnatun lehden *Pomona für Teutschlands Töchter* (Hilliard 2007, 43–57). Pääsy brittiläisten esikuvien seuraamiseen oli halu erottautua ranskalaisesta perinteestä etenkin Napoleonin sotien johdosta, mutta jo aikaisemmin 1700-luvun kuluessa sentimentaalinen romaani, moraaliset viikkojulkaisut ja brittiläinen kirjallisuus ylipäänsä nousivat keskeiseen asemaan saksankielisessä Euroopassa (Xiaohu 2020, 12, 26). Viipurissa ranskankielinen kirjallisuus näkyi *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä hyvin vähän, mikä saattoi liittyä sensuuriviranomaisten epäluuloon ranskalaista kirjallisuutta kohtaan (Mäkinen 2007, 94), mutta toisaalta kertoo myös saksalaisen kulttuuripiirin painotuksista ja vaikutteiden leviämisestä Keski-Euroopasta Venäjän keisarikuntaan saakka.

Brittiläisen jatkokertomusperinteen ja saksalaisen romantiikan vaikutteiden yhdistyminen kertoo kirjallisten teemojen ja konventioiden ylirajaisuudesta ajanjaksolla, jolloin kirjallinen kulttuuri voimakkaasti muotoutui

Suomessa ja Euroopassa, ei vain kirjojen vaan myös nousevan lehdistön myötä. Brittiläisten vaikutteiden kulkeutuminen saksankieliseen kirjallisuuteen 1800-luvun alkupuolella voi osaltaan selittää sitä, miksi Lindenin jatkokertomuksessa näkyy vahvasti vuosina 1813–1817 julkaitsen Jane Austenin vaikutus tavassa yhdistää sentimentaalinen romantiikka ironiaan ja säätyläiselämän satiiriseen kuvaukseen. Esimerkiksi romaanin *Pride and Prejudice* (1813) tavoin Lindenin kertomuksen jännitteet punoutuvat säätyjen välisiin eroihin ja väärinkäsitykseen sosiaalisesta asemasta. Lisäksi tilannetta sekoittaa vielä hölmö ja epämiellyttävä kosimistarkoituksissa liikkuva serkku, joka tulee häiritsemään, kun tyttö on syventynyt kirjaansa:

Hän halusi keskustella, mutta olin innoissani kirjasta, ja aluksi annoin hänelle vain lyhyen vastauksen, sitten en vastausta lainkaan, ja kun hän ei vaiennut, sanoin hyvin kärsimättömästi: Antakaa minun olla, näettehän että luen! Mutta nyt seurasi pitkä saarna lukemisen haitallisuudesta ylipäänsä ja tämän kirjan lukemisesta erityisesti. Olin juuri keskellä hyvin liikuttavaa kohtausta, mutta minun piti nauraa rangaistussaarnejalle; silloin hän vihastui ja lähti pois. Luin ja itkin nyt häiritsemättä, minun kohdallani se ei merkinnyt mitään. Nauraminen oli minulle paljon ominaisempaa kuin itku. (Linden WW 29.11.1823)⁸

Lindenin kertomuksessa huomiota eivät kiinnitä vain kirjalliset esikuvat vaan myös tarinan sijoittuminen kirjojen maailmaan. Eräässä kohtauksessa päähenkilö selaa isänsä kirjastossa David Humen Englannin historiaa käsittelevää kirjaa, samalla kun ”Drang der Liebe” -nimellä tunnetun runon säkeet tunkeutuvat ulkomuistista hänen tajuntaansa kuvaten hänen voimakkaita sisäisiä tuntejaan.⁹ Romantiikan vaikutteet näkyvät tarinassa etenkin sisäisen elämän ja sisäisyyden korostamisessa, ja toisaalta luonnon merkityksessä maailmankirjallisuutta lukevan mutta luonnon keskellä elävän tytön kokemusmaailmassa. Kertomus on myös hyvä esimerkki siitä, miten kansainväliset keskustelut lukemisesta ja naisten lukemisen vaarallisuudesta liikkuiivat painokulttuurin myötä yli kansallisten rajojen (Mäkinen 2007, 92, 95).

Myös Viipurissa ja Pietarissa ilmeni huolta naisten lukemisen yleisyydestä ja romaanien haitallisuudesta naisille (esim. Das kluge Mädchen. WM 1.7. 1821; Stenberg 1943, 107–108). Viipurin kohdalla onkin usein tuotu esiin se, miten kaupungissa toimi yleissivistävä tyttökoulu (*Töchterschule zu Wiburg*) jo 1780-luvulta lähtien, ja tyttöjen oli mahdollista kouluttautua pitemmälle kuin muualla Suomessa (esim. Borenius 1937). Näin naisten lukemiseen ja koulutukseen liittyvä keskustelu oli erityisellä tavalla ajankohtainen Viipurissa. Tästä yhtenä osoituksena voi nähdä sen, että vuonna 1826 *Wiburgs Wochenblatt* julkaisi harvinaisen kirja-arvion muotoon kirjoitetun pilkkasävyisen tekstin, joka käsittelee Mary Wollstonecraftin teosta *A Vindication of the Rights of Women* (1792).¹⁰ Wollstonecraftin tekstejä ja niiden eri variaatioita ja käännöksiä tutki-

nut Elisabeth Gibbons (2020) on tuonut esiin sen, miten suuri rooli erilaisilla käännöksillä ja parateksteillä kuten esipuheilla, viitteillä ja arvosteluilla oli Wollstonecraftin tekstien vastaanottoon eri maissa. Tuomalla esiin sen, miten eri lailla eri maiden käännökset poikkesivat toisistaan, Gibbons korostaa kääntämiseen ja tekstien toimittamiseen liittyvien agenttien roolia siinä, miten eri tavoin tekstien ajatukset ja merkitykset leviävät kulttuuristen siirtymien kautta.

Myös Emilie Lindenin teksti on osoitus tekstien liikkuvuudesta ja kierrättämisestä 1800-luvun lehdistössä. Karoline Grohe käytti hyväkseen naispuolista tekijänimeä, joka levisi hänen tekstiensä mukana. Vaikka pseudonyymit olivat osa julkaisukäytänteitä 1800-luvulla, naispuolisen pseudonyymien käyttö oli poikkeavaa (ks. Grönstrand 2008, 50). Lindenin kertomus julkaistiin erilaisina versioina vuonna 1822 lehdissä *Abend Zeitung*, *Artisches Notizenblatt* sekä *Der Sammler: Ein Unterhaltungsblatt*, mutta hänen nimellään ei löydy tekstejä muista Suomen tai Ruotsin digitoituista lehdistä.¹¹ Aikanaan Linden käytti tietoisesti taiteilijanimeään ja myös korjautti sen toisen kirjoittamansa tekstin yhteydessä arvostetun ja saksankielisen sivistyneistön parissa laajalti luetun *Morgenblatt für gebildete Stände* -lehden oikaisussa 23.3.1822. Taiteilijanimen käyttö tekstin yhteydessä oli tapa korostaa tekstin statusta ja kirjoittajan tekijyyttä.

Lindenin kertomuksen kierto antaa esimerkin siitä, miten naispuolisen kirjoittajan oli mahdollista saada teksti julkaistua hyvinkin laajalti hajanaisella mutta suurella saksankielisellä alueella, joka ulottui Venäjän keisarikuntaan saakka. Naiset osallistuivat kirjallisen kulttuurin rakentamiseen myös 1800-luvun alun Viipurissa, jossa esimerkiksi Cederwallerin leski Johanna Cederwaller jatkoi kirjapainotoimintaa miehensä kuoltua, ja *Wiburgs Wochenblatt* -lehteä toimittaneen Mangeliuksen leski Fredrika Mangelius pyysi lehti-ilmoituksella palauttamaan itselleen miehensä lainaamia kirjoja tämän kuoltua vuonna 1832 (WW 26.5.1832). Myös muut kaupungin naiset käyttivät sanomalehtijulkisuutta hyväkseen julkaisemalla paikallisilmoitusten osiossa itsenäisesti omilla nimillään ilmoituksia ja elinkeinonharjoittamiseen liittyviä mainoksia (esim. WW 10.9.1825; WW 21.1.1826; WW 14.4.1827) sekä kaunokirjallisena tekstinä julkaisutun kollektiivisen muistorunon kuolleelle ystävättärelle (WW 11.2.1832).

Lopuksi

Sanomalehdistö kytkeytyi 1800-luvun alkupuolella rakenteilla olevien kansallismäärittelyiden syntyyn ja modernisoituvien kansalaisyhteiskuntien uusien instituutioiden ja yhteiskunnallisten rakenteiden luomiseen. Viipurin saksankielisten lehtien suora seuraaja oli vuodesta 1833 alkaen *Sanan Saattaja Viipurista*, joka liittyi vahvasti Viipurin nousevaan kansallisherätykseen. Toisaalta lehdistön kautta suuret kansainväliset vaikutteet ja puheenaiheet levisivät eri tavoin ja eri tahtiin laajoille maantieteellisille alueille. Sanomalehdillä oli keskeinen merkitys kirjallisuuden kehitykselle 1800-luvun alussa, ja ne olivat tärkeitä fiktion

medioita, joiden kautta kirjalliset aiheet, tyylit ja vaikutteet levisivät yli kansallisten rajojen.

Tämä artikkeli on osoittanut, että Ruotsin lisäksi myös saksalaiselta kielialueelta saapui tärkeitä kirjallisia vaikutteita 1800-luvun alun Suomen suuriruhtinaskuntaan. Viipurin ensimmäiset saksankieliset lehdet välittivät kierrättämänsä aineiston kautta ajankohtaisia teemoja ja tyylilajeja, jotka liittyivät niin romaanimuodon kehitykseen kuin romantiikan aatemaailman leviämiseen Suomessa.

Viipurin saksankielisissä lehdissä yhdistyivät paikalliset ja kansainväliset romantiikan vaikutteet. Paikallisen, jo 1800-luvun alkuvuosina nousseen Viipurin romantiikan vaikutus näkyi muun muassa Jaakko Juteinin suomenkielisten runojen julkaisussa lehdessä. Toisaalta paikallinen Viipurin saksankielisten oppineiden parissa herännyt romantiikan traditio kytkeytyi 1820-luvulla laajempiin saksankielisen lukevan yleisön saamiin kansainvälisiin virikkeisiin ja kiinnostuksen kohteisiin, ja saksankielinen lehdistö toimi myös brittiläisten tekstien ja vaikutteiden välittäjänä. Yksi tärkeä Viipurin saksankielisissä lehdissä näkyntä ilmiö oli naisten kasvava osallistuminen kirjallisen kulttuurin kenttään. Tekstien kierrättämisen, uudelleenjulkaisun ja siteeraamisen myötä saksankieliseen lehdistöön noussut keskustelu naisten koulutuksesta ja asemasta saattoi rantautua myös pienemmille paikkakunnille ja pienempi-levikkisiin lehtiin kuten Viipurin tapaus osoittaa. Sanomalehtimuoto perustui erilaisten tekstien kierrättämiseen ja yhdistelyyn, minkä kautta paikallinen julkaisu- ja lukemistoiminta tuli osaksi kansainvälisiä, yllirajaisia tekstien verkostoja.¹²

Viitteet

- 1 Vuonna 1821 Suomessa ilmestyi vain kuusi lehteä: *Wiburgs Mancherley, Finlands Allmänna Tidning, Mnemosyne, Turun Wiikko-Sanomat, Åbo Morgonblad* ja *Åbo Tidningar*. Vuonna 1823 lehtiä ilmestyi neljä: *Finlands Allmänna Tidning, Mnemosyne, Turun Wiikko-Sanomat* ja *Wiburgs Wochenblatt*.
- 2 Juteini julkaisi etenkin yhteistyössä Anders Cederwallerin kanssa 1810-luvulta alkaen. Varhaisempi Viipurissa vahvasti vaikuttanut saksalaissyntyinen kirjailija oli Ludwig Heinrich von Nicolay (1737–1820), joka tunnetaan myös Monrepos'n kartanon ja puiston omistajana.
- 3 *St. Petersburgische Zeitung* on luettavissa mikrofilmillä Suomen Kansalliskirjaston kokoelmissa.
- 4 Aiheesta ovat kirjoittaneet esim. Ruuth 1908, 793–796, Paavolainen 2016a, 106–107; Koskivirta 2016.
- 5 *The Vampyre* -kertomuksen tekijäksi on myöhemmin identifioitu John Polidori (1795–1821).
- 6 ”Aus dem Jugendleben einer Matrone.”
- 7 Nur seine gar freundlichen Augen, die immer die meinen aufsuchten, machten mich zuweilen etwas verlegen und zurückhaltender, als ich sonst war. Denn Mit großen Herrn auf Du und Du Scherz’ ja bei Leibe nicht! Das hatt’ ich aus Bürgers

Gedichten gelernt. Wir Mädchen jener Zeit trugen Klugheit- und Sittenlehre gar seltsam zusammen! Damals war unsere Erziehung und Bildung noch dem Zufall überlassen: außer der edeln La Roche früherer Schriften war mir nichts bekannt, was eigends dazu geschrieben wäre. Wir mußten von früh bis in die Nacht arbeiten, lernten lesen, schreiben, rechnen, und wenn's weit ging, ein wenig Französisch plappern und Klavier klimpern. Aber die gute Mutter Natur hatte uns mit innerer Regsamkeit ausgestattet, die uns antrieb, mit eigenen Kräften das zu erringen, was unsern Töchtern und Enkelinnen schön und sorgsam bargereicht wird. Suomennos TK. Sitaatti Gottfried August Bürgerin (1747–1794) runosta.

8 Er hatte Lust zu plaudern, aber ich war auf das Buch erpicht, und gab ihm zuerst nur kurze, dann gar keine Antwort, und als er nicht schwieg, sagte ich recht ungeduldig: Lassen Sie mich doch, Sie sehen ja, daß ich lese! Aber nun erfolgte ein langer Sermon über die Schädlichkeit des Lesens überhaupt und dieses Buches insbesondere. Ich war eben mitten in einer recht rührenden Scene, aber ich mußte doch lachen über den Strafprediger; da ergrimte er und lief fort. Ich las und weinte nun ungestört, bei mir hatte das nichts zu bedeuten. Das Lachen lag mir

viel näher als das Weinen. Suomennos TK.

9 Und sollt' ich einst, in künftigen Aeonen, / Getrennt von Dir in fernen Sphären wohnen, / Doch würde stets mein ganzes inn'res Leben / Nach Dir nur streben! (Linden WW 20.12.1823).

10 Die Rechte der Frauen und die Ungerechtigkeit der Männer, von Mistriß Godwin. WW 16.9.1826. Vrt. Äfwan Qwinnorre böra bekläda Statens Tjenster. *Helsingfors Tidningar* 25.1.1830. Toisaalta jo 1798 *Åbo Tidningar* julkaisi nekrologin vuonna 1797 kuolleelle Mary Wollstonecraftille, joka oli käännetty saksalaisesta *Allgemeine Literatur-Zeitung* -lehdestä. Maria Godwin, född Wollstonecraft. *Åbo Tidningar* 21.5.1798.

11 Suomen Kansalliskirjaston lisäksi olen hyödyntänyt Itävallan kansalliskirjaston, saksalaisen Baijerin valtionkirjaston sekä Ruotsin kuninkaallisen kirjaston digitoituja lehdistöaineistoja ja hakutoimintoja käyttöliittymiensä kautta sekä NEWW Women Writers -tietokantaa (<http://resources.huygens.knaw.nl/womenwriters> (7.5.2021). Ks. Lisää Parente-Čapková 2017, 39, 46.

12 Artikkelini on kirjoitettu Koneen Säätiön tukemassa hankkeessa ”Sanojen liike ja tiedon paikat – oppineet kirjalliset yhteisöt 1800-luvun alun Suomessa”.

Aineisto

Wiburgs Mancherley (=WM). Cederwall, Viipuri 1821. Suomen Kansalliskirjasto. Digitaalinen aineisto.

Wiburgs Wochenblatt (=WW). Cederwall, Viipuri 1823–1832. Suomen Kansalliskirjasto. Digitaalinen aineisto.

Kirjallisuus

Akiander, Matthias 1866. *Skolverket inom fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift*. Helsingfors: Finska Litteratur-sällskapets tryckeri.

- Becker-Cantarino, Barbara 2000. *Schriftstellerinnen der Romantik. Epoche – Werke – Wirkung*. München: C.H. Beck.
- Borenus, Ingrid 1937. *Flickskolan i Wiborg 1788–1937. Några anteckningar om nordens äldsta offentliga flickskola*. Wiborg: Östra Finlands Tryckeri A.B.
- Böning, Holger 2001. Pressewesen und Aufklärung – Intelligenzblätter und Volksaufklärer. Teoksessa *Pressewesen der Aufklärung: Periodische Schriften im Alten Reich*. Hrsg. Sabine Doering-Manteuffel, Josef Manca & Wolfgang Wüst. Berlin: Akademie Verlag, 69–120.
- Eichhorn, Carl 1902. *Die Geschichte der St Petersburgischer Zeitung*. St. Petersburg: Buchdruckerei der St Petersburgischer Zeitung.
- Ekholm, Laura K., Simo Muir & Oula Silvennoinen 2019. Linguistic, cultural and history-related studies on Jews in Finland. *Scandinavian Jewish Studies* 27 (1), 43–57. DOI: 10.30752/nj.67605.
- Friedrichs, Elisabeth 1981. *Die deutschsprachigen Schriftstellerinnen des 18. und 19. Jahrhunderts*. Ein Lexikon. Stuttgart: J.B. Metzler. DOI: 10.1007/978-3-476-03141-9.
- Gibbels, Elisabeth 2020. The Wollstonecraft meme. Translations, appropriations, and receptions of Mary Wollstonecraft's feminism. Teoksessa *The Routledge Handbook of Translation, Feminism and Gender*. Eds Luise von Flotow & Hala Kamal. New York: Routledge, 173–183. DOI: 10.4324/9781315158938-16.
- Granqvist, Kimmo 2012. Romanikielen historiaa Suomessa. Teoksessa *Suomen romanien historia*. Toim. Panu Pulma. Helsinki: SKS, 272–287.
- Grönstrand, Heidi 2008. In Fredrika Bremer's Footsteps: Early Women Writers and the Rise of the Novel Genre in Finland. *NORA—Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 16 (1), 46–57. DOI: 10.1080/08038740701852600.
- Hakapää, Jyrki 2008. *Kirjan tie lukijalle. Kirjakauppojen vakiintuminen Suomessa 1740–1860*. Helsinki: SKS.
- Hilliard, Kevin 2007. Sophie von La Roche. Teoksessa *Landmarks in German Women's Writing*. Ed. Hillary Brown. Berlin: Peter Lang, 43–57.
- Hirn, Sven 1973. Familjen Cedervaller och tidningspressen i Viborg. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 48. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 223–246.
- 1959. Viborgsromantiken. *Historisk Tidskrift för Finland*, 44 (1), 1–6.
- Ijäs, Ulla 2018. Kauppias, leipuri ja kapakan emäntä. Naisyrittäjiä Viipurissa noin 1700–1840. Teoksessa *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840*. Toim. Pia Einonen & Antti Räihä. Helsinki: Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 89–113. DOI: 10.47564/vskst.94577.
- Huhtala, Liisi 2009. Aamun mies: Jaakko Juteini (1781–1855). Teoksessa *Jaakko Juteini. Kootut teokset I ja II*. Toim. Klaus Krohn. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuuden Seura, 10–18.
- Knapas, Rainer 2013. Opinkäynti ja kulttuurielämä 1800-luvun alun Vanhassa Suomessa. Teoksessa *Viipurin läänin historia. Osa IV. Vanhan Suomen aika*. Toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen Otava, Helsinki, 438–448.
- Koskivirta, Anu 2018. Saksalainen sivistys, suomalainen kansa: kirjallisuus, kotiseutu ja kansankieli 1800-luvun alun Viipurin koulumaailmassa. Teoksessa *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840*. Toim. Pia Einonen & Antti Räihä. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, 193–242. DOI: 10.47564/vskst.94580.
- Koskull, Walter von 1954. De tyska tidningarna i Wiborg på 1820–1830-talen. *Historisk Tidskrift för Finland* 39 (Heft 1–4), 100–113.
- Launis, Kati 2013. From Italy to the Finnish Woods: The Rise of Gothic Fiction in Finland. Teoksessa *Gothic Topographies: Language, Nation Building And 'Race'*. Eds P.M. Mehtonen & Matti Savolainen. New York: Routledge, 169–186.
- Leinonen-Kaukiainen 2014. Kohti koulutusyhteiskuntaa. Teoksessa *Autonomisen Suomen Rajamaa. Viipurin läänin historia. Osa V*. Toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Helsinki: Otava, 300–336.

- Mäkinen, Ilkka 2007. Kääntämisen reunaehdot. Teoksessa *Suomennoskirjallisuuden historia I*. Toim. H.K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki, Outi Paloposki, Satu Höyhty & Anne-Maria Latikka. Helsinki: SKS, 92–101.
- Paavolainen, Pentti 2016a. Valistuskirjoista muistelmiin: Viipurin kirjallisia sukupolvia. Teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*. Toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Helsinki: Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (18), 98–132. DOI: 10.47564/vskst.94554.
- 2016b. Kielsuhteiden muutos Viipurin teatterissa, oopperassa ja musiikkielämässä. Teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*. Toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Helsinki: Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (18), 66–95. DOI: 10.47564/vskst.94533.
- Paloposki, Outi 2007. Suomentaminen ja suomennokset 1800-luvulla. *Suomennoskirjallisuuden historia I*. Toim. H.K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki, Outi Paloposki, Satu Höyhty & Anne-Maria Latikka. Helsinki: SKS, 102–126.
- Parente-Čapková, Viola 2017. Naisten kirjoittaman kirjallisuuden yllärajaan vastaanotto. Kohti kirjallisten toimijuuksien historiaa. *Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti Avain* (4) 2017, 36–49. DOI: 10.30665/av.69305.
- Pollari, Mikko, Hanna-Leena Nissilä, Kukku Melkas, Olli Löytty, Ralf Kauranen & Heidi Grönstrand 2015. National, Transnational and Entangled Literatures: Methodological Considerations Focusing on the Case of Finland. Teoksessa *Rethinking National Literatures and the Literary Canon in Scandinavia*. Eds Heidi Grönstrand, Dag Heede & Anne Heith. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2–29.
- Rantala, Heli, Hannu Salmi, Aleks Vesanto & Filip Ginter 2019. Tekstien pitkä elämä: ajassa liikkuvat tekstit suomalaisessa sanomalehdistössä 1771–1920. *Ennen ja nyt: Historian tietosanomat* 2/2019. <http://www.ennenjanyt.net/2019/08/tekstien-pitka-elama-ajassa-liikkuvat-tekstit-suomalaisessa-sanomalehdistossa-1771-1920/> (8.4.2021).
- Requate, Jörg 1995. *Journalismus als Beruf. Entstehung und Entwicklung des Journalistenberufs im 19. Jahrhundert Deutschland im internationalen Vergleich*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. DOI: 10.13109/9783666357725.
- Ruuth, J.W. 1908. *Viipurin kaupungin historia*. Viipuri: N.A. Zilliacus.
- Sarjala, Jukka 2020. *Turun romantiikka. Aatteita, lukuvimmaa ja yhteistoimintaa 1810-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS.
- Schindel, Carl Wilhelm Otto August von 1825. *Die Deutschen Schriftstellerinnen des Neuzehnten Jahrhunderts*. 3. Teil. Leipzig: Brockhaus.
- Schweitzer, Robert 1993. *Die Wiborger Deutschen*. Helsinki: Saksalaisen kulttuurin edistämisseätiö.
- Stenberg, A.W. 1943. *Kirjakauppoja ja kirjakauppiaita Helsingissä, Porvoossa ja Viipurissa*. Helsinki: Otava.
- Tommila, Päiviö 1988. *Suomen lehdistön historia 7. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- Weissenthorn, Johanna von 2013 (1817). *Johann, Herzog von Finnland. Schauspiel in fünf Aufzügen*. Berliner Ausgabe, Holzinger.
- Wolff, Charlotta 2014. Kaupunkien kulttuuri – ja seurapiirielämä. *Autonomisen Suomen Rajamaa. Viipurin läänin historia*. Osa V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Helsinki: Otava, 350–377.
- Xiaohu, Jiang 2020. *The Late Eighteenth-Century Confluence of British-German Sentimental Literature: The Lessing Brother, Henry Mackenzie, Goethe, and Jane Austen*. Lanham: Lexington.